

протоієрей Андрій Шиманович,
кандидат філософських наук (PhD),
для сайту БФ «Академічна ініціатива»
www.academic-initiative.org.ua

Аналіз столітнього досвіду православної екуменічної роботи

«Оксфордський посібник з екуменічних студій»,¹ що вийшов друком у 2021 р., це безпрецедентний збірник есеїв від п'ятдесяти авторитетних науковців у відповідній галузі. Інтегральною метою цих фахівців було відрефлексувати особливості екуменічного внеску кожної з християнських конфесій, викласти головні фази становлення екуменічного руху, дослідити методологічні підходи, основні теми та напрями дискусій, розглянути діяльність найефективніших інституцій, а також підсумувати найвиразніші здобутки на початок 2020-х років після понад ста років екуменічної активності християнських церков.

Авторкою статті, що містить аналіз внеску Православної Церкви у всесвітній міжконфесійний діалог, є визнана науковиця та спеціалістка в царині православних екуменічних студій Тамара Грдзелідзе.² Її текст³ починається зі вступних розмислів про безпрецедентність ХХ століття, оскільки до цього протягом усієї історії християнства не було настільки інтенсивних пошуків шляхів примирення між різними християнськими конфесіями. Але окрім взаємного зближення між носіями всього розмаїття духовно-богословських традицій екуменічний рух також виявився дієвим «інструментом для розвитку самоусвідомлення самих православних».⁴ Як це часто буває, віднайдення справжнього себе, своєї унікальної самототожності відбулося завдяки імпульсу, що його дав діалог з іншим.

¹ Geoffrey Wainwright & Paul McPartlan (eds.), *The Oxford Handbook of Ecumenical Studies* (Oxford: Oxford University Press, 2021).

² Тамара Грдзелідзе – богослов та вчена, закінчила Тбіліський університет, Свято-Володимирську духовну семінарію (Крествуд, шт. Нью Йорк) та Оксфордський університет. Сфера її наукових інтересів – грузинська агіографія та література. У 2001–2013 роках вона працювала керівницею програми Комісії з віри та устрою Церкви у Всесвітній раді церков (Женева, Швейцарія). У 2014 р. була призначена послом Грузії при Святому Престолі. Тамарі Грдзелідзе належить низка академічних статей з грузинської агіографії, історії Церкви, православ'я та міжконфесійного діалогу, в тому числі такі відомі праці, як «Грузинські ченці на горі Афон: два життя XI століття ігуменів Іверона» (2009) та «Читання Євангелій з ранньою Церквою: Путівник» (2013).

³ Tamara Grdzeldze, "Orthodox," in *The Oxford Handbook of Ecumenical Studies*, ed. by Geoffrey Wainwright & Paul McPartlan (Oxford: Oxford University Press, 2021), 66–83.

⁴ Grdzeldze, "Orthodox," 67.

Початком осмислення Православною Церквою можливих підходів до пошуку міжконфесійної єдності стали два Окружних послання Константинопольських патріархів: (1) Іоакима III від 12 червня 1902 р. та (2) Окружне послання *Πρὸς τοὺς Ὀρθοδόξους Λαοὺς* (з гр. – «До православних народів») від 14 (27) січня 1920 р. Перший текст робив акцент на тому, що точкою відліку, стартовою позицією для плідних контактів Православної Церкви з інославними може бути тільки надійна неусувна єдність всередині самого світового православ'я. Послання 1920 р. закликала до нормалізації міжконфесійних стосунків після Першої світової війни та революцій у Росії. Також цей документ містив думку, яка проривалася крізь кордони усталених еклезіологічних конструкцій: відсутність догматичної єдності між церквами не обов'язково категорично унеможлиблює комунікацію між ними. Т. Грдзелідзе стисло підсумовує, що це Послання «фактично закликає до взаємної відповідальності між церквами, до обміну знаннями про їхні відповідні традиції та до відданості спільній діяконічній діяльності».⁵

Т. Грдзелідзе стисло торкається питання щодо відомої Всесвітньої конференції «Віра та устрій Церкви», яка відбулася в Лозанні 1927 р. На протипагу Римо-Католицькій Церкві, яка тоді не виявила ініціативи доєднатися до новоствореного руху, Православна Церква взяла активну участь у конференційних заходах. Найяскравішим її представником, безсумнівно, був протоієрей Сергій Булгаков (1871–1944). Грдзелідзе нагадує, що специфічність екуменічного бачення о. Булгакова полягала в тому, що він максимально оминав доктринальні питання та наполягав на необхідності взаємного зближення між різними церковними традиціями на містично-харизматичній основі. Тож, на нашу думку, частково можна зрозуміти критиків цього богословського генія, позаяк покладання лише на індивідуальні осяяння та особисті одкровення одразу ж спричиняє безкінечне множення епістемологічних вихідних позицій. Навіть у такій *надраціональній* (жодною мірою не *антираціональній!*) царині людського запитування як богослов'я віднайдення спільного знаменника все ж передбачає наявність взаємоприйнятної теоретично-понятійної рамки.

Далі авторка статті вдається до аналізу поглядів на можливість православного екуменізму протоієрея Георгія Флоровського (1893–1979) з його ідеєю про

⁵ Grdzeldze, "Orthodox," 69.

харизматичні кордони Церкви, що необов'язково збігаються з канонічними, та Миколи Бердяєва (1874–1948), котрий пов'язував гіпотетичну продуктивність екуменічної роботи зі здатністю усвідомити і прийняти історичні огріхи своєї традиції та подолати «конфесійний провінціалізм».⁶

Друга Всесвітня конференція «Віра та устрій Церкви» відбулася в Единбурзі 1937 р. На ній православні учасники зафіксували відсутність належної динаміки та прогресу в розвитку екуменічних зв'язків у період між двома конференціями 1927 та 1937 років. Третє зібрання, учасниками якого разом із о. Флоровським були Хризостом Константинідіс (1921–2006) та Еміліан Тіміадіс (1916–2008), було проведене в м. Лунд (Швеція) в 1952 р. Послання православної делегації стосувалося делікатного питання щодо синодальності та форм реалізації церковної влади.

Як наголошує Т. Грдзелідзе, «саме православні висловили свої застереження щодо “єдності” без подальшого вивчення питань віри, Вселенських Соборів, таїнств та традиції».⁷ Тими чинниками, які об'єднали православних представників з усіх конференцій стало те, що вони висловили обережну стурбованість трьома ймовірними загрозами в рамках втілення екуменічного проєкту: (1) релятивізація традиції; (2) десакралізація Церкви та (3) поставлення під сумнів того, що може бути умовно позначене як вчення Церкви про триетапне розгортання (а) молитви, що → (б) спонукає до соціальної солідарності та взаємодопомоги у спільноті й за її межами, в контексті реалізації яких → (в) зміцнюється справжня християнська любов, наближаючи всіх причетних до спасіння.

У підрозділі, що торкається ситуації 1960–1970-х років, авторка статті аналізує історію взаємодії між РПЦ та Всесвітньою радою церков. Після однозначної заяви 1948 р. щодо неможливості входження РПЦ до ВРЦ, на початку 1960-х рр. ця інтеграція все-таки відбулася. Під час Третьої асамблеї ВРЦ в Нью-Делі 1961 р. православна делегація оприлюднила заяву, в якій наголосила, що саме Православна Церква власне і є істинною Церквою, а отже, мова «конфесій» та «деномінацій» не є вповні підходящою для ведення екуменічного діалогу з православної точки зору. Четверта асамблея ВРЦ в Упсалі 1968 р. закарбувалася в пам'яті екуменічного руху як подія, під час якої учасники активно послуговувалися богослов'ям Святого Духа і

⁶ Grdzeldze, “Orthodox,” 72.

⁷ Ibid., 73.

категорією соборності. П'яту асамблею 1975 р. в Найробі було присвячено розробці питань, що стосувалися соборності та вселенського характеру Церкви, яка конститує себе через соборне спілкування та єднання локальних церков. Із 1970-х років православні – з широким представництвом різних Помісних Церков – брали участь у ряді офіційних двосторонніх діалогів: з англіканами, старокатоликами, лютеранами, реформатами, римо-католиками, Давніми Східними Церквами та ін. Більшість цих зустрічей були богословськи значущими і суттєво посилили багатосторонні екуменічні діалоги.

Час від часу деякі рішення ВРЦ зазнавали критики з боку представників Православної Церкви. Так, прот. Іоанн Меєндорф (1926–1992) був модератором Комісії «Віра та устрій Церкви» 1971 р. в Льовені. Саме тоді він висловив занепокоєння поступовою антропологізацією екуменічного богослов'я – перенесенням уваги з Творця на людину як вінець творіння. Ба більше, о. Меєндорф запропонував православне розуміння сутності Церкви на основі еклезіології сщмч. Іренея Ліонського, згідно з яким людина в усій повноті стає воістину собою лише завдяки Божій присутності. Т. Грдзелідзе додає, що «з таким “типом мислення” отці церкви розробили концепцію обоження людини – теозису – сформовану в глибинах сакраментальної теології. Православна модель єдності євхаристійна: єдність із Богом та іншими людьми».⁸ У своїх еклезіологічних шуканнях о. Іоанн Меєндорф спирався не тільки на Отців Церкви, а й, що цікаво, на відповідні розвідки видатного католицького теолога Карла Ранера (1904–1984).

Вагомого символічного значення набула спільна декларація папи Римського Павла VI та Вселенського патріарха Афінагора від 7 грудня 1965 р. Ця амбітна ініціатива мала на меті зняти взаємні відлучення 1054 р. Пізніше було уточнено, що рішення Константинопольського патріарха є легітимним у межах всієї повноти Православної Церкви. У своїй статті Т. Грдзелідзе згадує ще низку подібних двосторонніх декларацій, прийнятих православною та католицькою сторонами на найвищому рівні упродовж наступних п'ятдесяти років. «Однак, – звертає увагу дослідниця, – спільна атмосфера братерської/сестринської любові на найвищому рівні церковної влади не обов'язково сприймається на канонічному рівні. Церкви Сходу і

⁸ Grdzeldze, “Orthodox,” 75.

Заходу все ще мають багато питань для обговорення».⁹ Тобто про остаточну позитивну рецепцію резонансного рішення 1965 р. говорити зарано навіть після шістдесяти років після його прийняття.

Особливої значущості авторка статті надає двосторонньому діалогу між Православною Церквою та Дохалкідонськими (Орієнтальними або Давніми Східними) Церквами. Саме в рамках всесвітнього екуменічного руху, починаючи з 1959 р., дві групи здавна розділених церков здійснили безпрецедентні кроки для пролиття світла на значення христологічних віросповідних формул одна одної. Активна підготовча робота велася у 1964–1971 рр., після чого з 1989 р. по 1993 р. відбулося чотири пленарні засідання. І хоча на цих зборах формально була прийнята постанова про скасування анафем (як і у випадку декларації між папою Павлом VI та патріархом Афінагором), повне прийняття цього рішення на всіх рівнях, впровадження його у практичне церковне життя разом із відновленням sacramentalної єдності між родинами Православних та Дохалкідонських Церков все ще знаходиться в сфері надій та очікувань.

1980-ті роки ознаменувалися посиленою увагою до «зеленого» порядку денного. Цей новий об'єкт інтелектуального зосередження передбачав поглиблений богословський аналіз екологічної проблематики в світлі Божого Одкровення заради посилення християнської відповідальності за долю світу як Божого творіння. Наприклад, у висновках та рекомендаціях Міжправославної конференції з охорони навколишнього середовища, яка відбулася на Криті в листопаді 1991 р., йшлося про стурбованість Православної Церкви зростаючим навантаженням на природне середовище внаслідок егоїстичних експлуатаційних зловживань з боку людини. Православна Церква запропонувала подолати загрозливі тенденції через покаяння, доповнене літургійним, євхаристійним та аскетичним етосом буття людини в світі.

Періодом найбільшої кризи у стосунках між Православною Церквою та Всесвітньою радою церков прийнято вважати 1990-ті роки. Саме тоді свою участь у ВРЦ припинили Грузинська та Болгарська Православні Церкви (відповідно, у травні 1997 р. та листопаді 1998 р.). Т. Грдзелідзе виокремлює дві групи проблем, які є найбільш болючими для православних учасників екуменічного руху:

⁹ Grdzeldze, "Orthodox," 76.

1. *Канонічна проблема.* Як відомо, 45-те правило святих апостолів, а також канони 34 та 35 Лаодикійського Собору забороняють молитви та спільні богослужбові зібрання разом із єретиками та відступниками.
2. *Проблема форм спільної молитви.* Занепокоєння переважно викликає еkleктичний стиль єкуменічної молитви, котрий є результатом назбирування молитовних практик із різних конфесій в одну строкату богослужбову «ікебану», не відрефлексовану ні з духовної, ні з богословської, ні з літургічної, ні з естетичної перспективи.

У 1999–2002 рр. у складі ВРЦ працювала Спеціальна комісія з питань участі православних у роботі Ради. Попри своє первинно вузьке цілепокладання, результати роботи Спеціальної комісії стали значно ширшими. Науковиця робить таку ремарку з цього приводу:

«Хоча спочатку вона була створена як комітет для вирішення конкретних питань, що турбували православних, Спеціальна комісія в кінцевому підсумку відіграла значну роль в оновленні різних політик ВРЦ. Таким чином, вона задовольнила інтереси ширшого кола зацікавлених сторін і охопила більшу кількість питань, ніж передбачалося спочатку: еkleзіологію, спільну молитву, соціально-етичні питання, процес прийняття рішень та питання членства».¹⁰

Ближче до завершення статті Т. Грдзелідзе звертає увагу читача на ідеї митр. Іоанна Зізіуласа стосовно тих еkleзіологічних викликів, що постали перед православ'ям на тлі єкуменічних шукань ХХ ст. Зізіулас висловлював стурбованість тим, що чотирискладове православне розуміння Церкви не завжди знаходило розуміння серед інославних співбесідників. Причому йдеться не лише про «єдину, святу, соборну і апостольську» Церкву, як хтось міг би подумати, а, як зауважує Зізіулас, про Церкву як одночасно історичну, есхатологічну, реляційну та сакраментальну реальність. Таке взаємопроникнення видимих і невидимих аспектів буття Церкви для багатьох учасників єкуменічних зустрічей стало справжнім каменем спотикання на шляху до консолідації еkleзіологічних візій.

¹⁰ Grdzeldze, "Orthodox," 79.

В якості підсумкових авторських міркувань варто навести ці слова Т. Грдзелідзе:

«Що стосується майбутньої участі православних в екуменічному русі, то, здається, цей процес буде продовжуватися паралельно з міжправославним процесом пошуку відповідей на деякі питання про традицію та історію, церкву, націоналізм і кордони православ'я. Участь православних в екуменічному русі буде значно ефективнішою, якщо православні шукатимуть вирішення деяких, здавалося б, невирішених питань і якщо вони зможуть бути більш креативними у розробці здорової синтези православної спадщини».¹¹

Головне – взаємно узгодити або щонайменше зблизити два напозір важко узгоджувані, але водночас принципово важливі підходи: (1) активне прагнення Православних Церков до християнської єдності з іншими церквами (звісно, не інституційної, а радше діалогічної) та (2) непохитну позицію Помісних Православних Церков стосовно того, що саме вони, і ніхто інший, разом утворюють єдину істинну Христову Церкву.

Як бачимо, розглянута стаття Т. Грдзелідзе має переважно історичний характер, містить поетапний виклад головних подій з історії участі православних в екуменічному русі, тоді як власне богословських питань авторка торкається лише зрідка й дотично. Але навіть такий підхід дає можливість углядіти змістовні богословські проблеми, що супроводжували досліджені процеси, маскування або ретушування котрих без чесного обговорення є заздалегідь шляхом в нікуди. Очевидно, що мрійлива та пишномовна риторика про всеохоплюючу християнську любов між церквами, як правило, натикається на жорстку реальність, яка полягає у цілком зрозумілій неможливості зробити будь-який крок компромісу, якщо йдеться про засадничі догматичні положення віри, базові питання євангельської етики або структурно-інституційне саморозуміння Церкви.

Навіть попри очевидну кризу глобалізаційних процесів, сьогодні участь православних в екуменічних ініціативах є не питанням бажання чи небажання, готовності або неготовності, а імперативом, життєво необхідною практикою як на найвищому рівні взаємодії, так і для будь-якої локальної міжконфесійної співпраці.

¹¹ Grdzeldze, "Orthodox," 81.

Попри часто озвучувані перестороги, історія міжконфесійного спілкування переконливо доводить, що екуменізм як такий не є зрадою своєї ідентичності, натомість він часто є способом її віднайдення, відшліфовування, переосмислення та нового поцінування. Саме це відбулося з православним богослов'ям упродовж попереднього століття. Хто знає, чи було б воно настільки глибоко, різнопланово і майстерно розробленим сьогодні, якби діалог з інославними не став потужною спонукою та інспірацією для його розвитку.

Важливо, що в сучасній Україні, навіть незважаючи на виклики війни, плідна взаємодія між церквами відбувається не тільки в рамках Всеукраїнської ради церков та релігійних організацій (ВРЦіРО), а й у відповідних міжконфесійних об'єднаннях обласного рівня. Причому такі обласні консультативно-дорадчі органи часто випрацьовують власні листи, постанови, декларації та публічні звернення, виходячи з нагальних потреб місцевих громад та актуальних подій і, що важливо, без неодмінного узгодження з ВРЦіРО.

Як свідчить досвід екуменічного руху, що молодшою є християнська спільнота, то більш завзятою вона є у своєму прагненні до зближення з іншими, подеколи ледь не до інституційного єднання, адже над нею не тяжіє сукупність багатовікового досвіду. І навпаки, що більш багатим є історичний «капітал» тієї чи тієї церкви, то важче їй піти на компроміси, редукуючи цінність минулого заради скороминущих і ефемерних здобутків у сьогоденні. Можливо, ефективніша стратегія полягає у досягненні максимальної суголосності через зосередженість в напрямку спільного майбутнього, а не через штучне спрощення свого строкатого минулого, аби підігнати його під швидкоплинну кон'юнктуру сьогоднішнього дня і в результаті створити благодушно-інфантильну медійну картинку з усміхненими людьми, які часто не мають належного рівня компетентності щодо глибинних основ богословської ідентичності того, хто стоїть поряд.

Майстерність (або навіть мистецтво) ведення екуменічного діалогу ґрунтується на наявності майже недосяжної кількості складових – історичної чутливості, міцної вкоріненості у своїй традиції, відкритості до інакшості, інтелектуального вишкілу, духовної мудрості та здатності дерзновенно дивитися у майбутнє. До того ж високе значення і багатство будь-якої складної системи досягається через гармонійну структурованість важко узгоджуваних елементів всередині єдиного цілісного

концептуального утворення. Тому неможливо обійтися й без щирого усвідомлення того, що наша цінність як християн із відмінними богословськими позиціями та історичним досвідом – в нашій неподібності, в нашій плюралістичній взаємодоповнюваності, в нашій здатності щедро поділитися своїм багатством з іншими і смиренно дозволити іншим обдарувати себе.